

APSTĀKĻU IZMAIŅAS IETEKME UZ SPĒKĀ STĀJUŠOS TIESAS SPRIEDUMU

IMPACT OF CHANGE IN CIRCUMSTANCES ON JUDGEMENT IN FORCE

Gaidis Bērziņš, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The purpose of the article is to assess whether, in the event of a change in circumstances, it is permissible to review the entry into force of a judicial decision, establishing a relationship which, after changes in circumstances, does not comply with the principle of equality and justice.

Atslēgvārdi: spēkā stājies tiesas spriedums, apstākļu izmaiņu klauzula, taisnīguma princips, tiesības atkārtoti vērsties tiesā.

Keywords: court judgement that has entered into force, clause of changed circumstances, principle of justice, right to re-apply to court.

[1] Tiesību doktrīnā ir nostiprināts fundamentāls princips, kas noteic, ka tiesas sprieduma saistošais spēks *de facto* tiek pielīdzināts likuma spēkam. Likumdevējs šo principu ir ietvēris likuma “Par tiesu varu” 16. panta ceturtajā daļā, nosakot, ka tas ir obligāts un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu. Krimināllikuma 296. pantā ir paredzēta atbildība par tiesas sprieduma nepildīšanu. Tādējādi likumdevējs ir radījis pamatu, lai ar likuma bardzību vērstos pret tiem, kuri nepilda spēkā stājušos tiesas spriedumu. Šeit ir velkamas paralēlas ar tiem gadījumiem, kad netiek pildītas likuma prasības.

[2] Šīs doktrīnas pamatā saduras divi principi – tiesas sprieduma obligātuma un taisnīguma princips. Jebkuras lietas izskatīšanā svarīgs ir tās rezultāts – taisnīgs, pamatots, tiesību normām atbilstošs spriedums, kas ir neatņemams taisnīgas tiesas elements. Ja spriedums ir stājies likumīgā spēkā, tad tas būtu uzskatāms par taisnīgu spriedumu. Tomēr, laikam ejot, taisnības izpratne var mainīties. Proti, tiesas spriedums, ar kuru nodibināta kāda saistība, mainoties tiesiskiem apstākļiem, var nonākt pretrunā ar taisnīguma principu. Tas nenozīmē, ka tiek apšaubīta saistības nodibināšanas likumība attiecīgajā laikā. Bet, piemēram, attīstoties tiesību zinātnei, rodas atziņas, kuras, salīdzinot ar iepriekš pastāvošajām, ir uzskatāmas par taisnīgākām.

[3] Civilprocesa likuma 223. panta 3. punkts noteic, ka likumīgā spēkā stājies tiesas spriedums, kas taisīts strīdā starp tām pašām pusēm, par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata, vai arī tiesas lēmums, ar kuru izbeigta tiesvedība, ir pamats tiesvedības izbeigšanai. No minētās normas var rasties priekšstats, ka, ja reiz tiesa ir izskatījusi kādu lietu un taisījusi spriedumu, kas ir stājies spēkā, tad no šāda sprieduma izrietošas saistības ir mūžīgas. Proti, personai, vēršoties tiesā strīdā starp tām pašām pusēm un par to pašu priekšmetu, jārēķinās, ka tiesa ir tiesīga pieņemt lēmumu par tiesvedības izbeigšanu. Tomēr apstākļu izmaiņu gadījumā tiesai būtiski ir vērtēt, vai šādas prasības celšanai tiešām ir tas pats pamats, kas ir bijis iepriekš, vai tomēr pamats ir mainījies.

[4] Ja jau tiesas spriedumam ir likuma spēks, tad tiesas spriedums tiek pielīdzināts likumam. Līdz ar to loģiski var rasties jautājums – ja jau reiz likumdevējs likumu var grozīt, vai tiesa nevarētu taisīt jaunu spriedumu starp tām pašām pusēm un par to pašu priekšmetu, bet nu jau uz cita pamata. Raksta mērķis nav analizēt labas likumdošanas praksi, proti, vai likumdevējs vienmēr pamatoti veic likuma grozījumus, bet rast atbildi uz jautājumu, vai un kādos apstākļos tiesa var pārskatīt spēkā stājušos tiesas nolēmumu jeb kas varētu būt pamats šādai tiesas rīcībai.

[5] *Res judicata* princips nav absolūts, tas izslēdz prasības pārskatīšanu starp tām pašām pusēm un uz tā paša pamata, bet neizslēdz iespēju celt prasību, ja kopš sprieduma spēkā stāšanās ir mainījušies faktiskie un/vai tiesiskie apstākļi. Augstākās tiesas praksē ir atrodama šāda atziņa: “[...] ja pieteikums vienreiz jau ir izskatīts, tiesa vērtēja lietas apstākļus un pieņēma lēmumu, kas ir stājies spēkā, parādniekam nav tiesību šo lēmumu apšaubīt un, **nepastāvot nekādām apstākļu izmaiņām, atkārtoti vērsties tiesā** [autora izcēlums].”¹ Līdzīgas atziņas ir pastāvējušas arī pirmskara tiesību doktrīnā.² No minētā izriet, ka spēkā stājušos tiesas nolēmumu var pārskatīt, atkārtoti vērsties tiesā, gadījumā, ja notikušas apstākļu izmaiņas.

[6] Civilprocesa likuma 127. panta otrās daļas 6. punkts noteic, ka prasības pieteikumā jānorāda likums, uz kura pamata prasība tiek celta. No minētā varētu secināt, ka likuma izmaiņu gadījumā iepriekš celtās prasības pamats ir mainījies, līdz ar to uz šādu prasību nebūtu attiecināms Civilprocesa likuma 223. panta 3. punkts. Jānorāda gan, ka likuma grozījumiem pārsvarā gadījumu nav atpakaļvērstu spēka. Tas nozīmē, ka tās tiesiskās attiecības, kas nodibinātas ar tiesas nolēmumu, kurš pamatots ar iepriekš spēkā esošo likumu, nav grozāmas ar atpakaļvērstu spēku.

[7] Likumdevējam ir tiesības noteikt, ka, stājoties spēkā jaunajam regulējumam, iepriekš tiesas spriedumā noteiktais pienākums nav spēkā³. Tas pierāda

¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 26.01.2018. lēmums lietā Nr. SPC-2/2018. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 03.03.2021.].

² Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 435., 437. lpp.

³ Grozījumi likumā “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību”. Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/webAll?SearchView&Query=\(=\[Title\]=*1937.gada+Civillikuma*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/webAll?SearchView&Query=(=[Title]=*1937.gada+Civillikuma*)&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 27.02.2021.].

to, ka tiesas spriedums, kas taisīts līdz grozījumu likumā spēkā stāšanās brīdim, var tikt kādā daļā atzīts par spēkā neesošu. Šādā gadījumā nodibinātās saistības izpildē pusēm būs jābalstās nevis uz iepriekš pieņemto tiesas spriedumu, bet gan uz likuma grozījumos noteikto. Šāda likumdevēja rīcība nodrošina procesuālās ekonomijas principa ievērošanu. Pretējā gadījumā personai būtu jāizmanto tiesības celt tiesā prasību pārskatīt iepriekš nodibinātās saistības, pamatojoties uz tiesisko apstākļu izmaiņām. Uz šo gadījumu varētu attiecināt juridiskajā literatūrā pausto atziņu, ka likumdevēja uzdevums ir saskatīt tās pieļaujamās robežas, kur procesuālās ekonomijas princips saskaras ar citiem būtiskiem tiesvedības principiem⁴.

[8] Tiesību doktrīnā ir nostiprināta atziņa, ka būtiski lietas apstākļi, kas nebija un nevarēja būt zināmi pieteikuma iesniedzējam kā jaunatklāti apstākļi, ir jāatšķir no jauniem pierādījumiem un apstākļiem, kuri mainījušies pēc lietas izskatīšanas. Jauni apstākļi ir tādi juridiski fakti, kas radušies pēc spieduma taisīšanas lietā un zināmos apstākļos var būt par pamatu jaunas prasības celšanai sakarā ar prasības pamata grozīšanu, bet ne nolēmuma atcelšanai jaunatklāto apstākļu dēļ.⁵

[9] Civilprocesa likuma 5. panta sestā daļa noteic, ka, piemērojot tiesību normas, tiesa ņem vērā judikatūru. Līdz ar to, izskatot lietu, tiesa pamatojas ne tikai uz likumu, bet arī uz judikatūru. Savukārt, attīstoties tiesību zinātnei, judikatūras maiņa nav nekas neparasts⁶. No minētā rodas jautājums, vai judikatūras maiņa ir uzskatāma par tiesisko apstākļu izmaiņu, ka būtu pamats pārskatīt spēkā stājušos tiesas spriedumu. Judikatūras maiņa var notikt pat tad, ja nav bijuši attiecīgā normatīvā regulējuma grozījumi. Proti, tiesību normas piemērošana ir bijusi atstāta tiesas izvērtēšanas ziņā, bet laika gaitā tiesa interpretācijas ceļā ir nonākusi pie taisnīgākas atziņas, nekā tā ir bijusi iepriekš.

[10] Augstākā tiesa ir norādījusi, ka, ievērojot tiesiskās vienlīdzības principu un tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesai būtu jāpieliek pūles, lai līdzīgi gadījumi (vai, vēl jo vairāk, identiski gadījumi) tiktu izlemti līdzīgi, jo procesa dalībniekiem ir tiesības sagaidīt un paļauties, ka tie tiesā saņems vienādu taisnību visos līdzīgos gadījumos. “[...] Vienlīdzība “likuma” priekšā attiecas arī uz gadījumu, kad likumu piemēro tiesa?” (sk. Administratīvo lietu departamenta 2015. gada 6. novembra sprieduma lietā Nr. SKA-482/2015 1. tēzi).

“Tiesiskās vienlīdzības princips nozīmē, ka vienādos faktiskajos un tiesiskajos apstākļos izturēšanās ir jābūt vienādei, savukārt atšķirīgos apstākļos izturēšanās ir jābūt atšķirīgai. Šādi tiesiskās vienlīdzības principu izprot gan Eiropas Justīcijas tiesa, gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa, gan demokrātisko valstu konstitucionālās

⁴ Ose D. Procesuālās ekonomijas principa un tiesību uz taisnīgu tiesu mijiedarbība. Jurista Vārds, 01.10.2019., Nr. 39 (1097).

⁵ Civilprocesa likuma komentāri. II daļa (29.–60.¹ nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 876. lpp.

⁶ Sk., piem., Latvijas Republikas Senāta 03.03.2021. lēmumu lietā Nr. SPC-8/2021. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 07.03.2021.].

⁷ Sk.: Administratīvo lietu departamenta 06.11.2015. sprieduma lietā Nr. SKA-482/2015 1. tēzi un Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 22.11.2016. spriedumu lietā Nr. C30458513, SKC-226/2016. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 03.03.2021.].

tiesas. Šai vienkāršajai un klasiskajai tiesiskās vienlīdzības principa pamatizpratnei ir pievienojusies arī Satversmes tiesa.”⁸

Ģadījumā, ja līdzīgās lietās tiesa būs taisījusi spriedumu atšķirīgā laikā un pa šo laiku būs notikusi, piemēram, judikatūras maiņa, tiesas spriedumi līdzīgās lietās var atšķirties, tādējādi nenodrošinot vienādu taisnības principa ievērošanu visos līdzīgos gadījumos. Līdz ar to spriedumu atšķiršanās līdzīgās (vēl jo vairāk identiskās) lietās nonāktu pretrunā ar tiesiskās vienlīdzības principu. Norādītais ļauj secināt, ka būtisku apstākļu izmaiņu gadījumā personai ir tiesības celt prasību tiesā, prasot grozīt iepriekš ar tiesas spriedumu nodibinātās tiesiskās attiecības, pamatojoties uz apstākļu izmaiņu klauzulu.

[11] Kā vienu no piemēriem varētu minēt lietu kategorijas par piespiedu zemes nomas maksas noteikšanu. 2018. gada 27. jūnijā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments taisīja spriedumu lietā Nr. SKC-5/2018⁹, kurā cita starpā norādīja, ka zemes piespiedu nomas maksas apmērs, ievērojot šo attiecību izņēmuma rakstura juridisko dabu, nav padarīts par atkarīgu no tā, vai pēc īpašuma reformas zemes īpašnieks kļūst vai nekļūst par pievienotās vērtības nodokļa maksātāju un vai nākamais zemes īpašnieks ir vai nav šī nodokļa maksātājs. Līdz ar to ēkas īpašniekam nav jāmaksā pievienotās vērtības nodoklis papildus tiesas noteiktajai nomas maksai. Minētais spriedums ir uzskatāms par judikatūru un mainīja iepriekš tiesu praksē dominējošo viedokli¹⁰ par to, ka pievienotās vērtības nodoklis būtu jāmaksā papildus piespiedu zemes nomas maksai.

Līdzīgas iezīmes ir atrodamas 2021. gada 3. marta Latvijas Republikas Senāta lēmumā lietā Nr. SKC-8/2021¹¹, kurā Senāts atkāpās no iepriekš dotā Maksātnespējas likuma 155. panta tulkojuma¹², dodot iespēju turpmāk parādniekiem saistību dzēšanas procedūras ietvaros novirzīt kreditoriem mazāku summu nekā vienu trešdaļu no vienas minimālās mēnešalgas mēnesī pirms nodokļu nomaksas.

[12] Lai nodrošinātu tiesiskās vienlīdzības un taisnības principa ievērošanu, lietās, kurās tiesa līdz stabilas judikatūras izveidošanai vai judikatūras maiņai ir taisījusi pretēju spriedumu, personām būtu jānodrošina tiesības pārskatīt iepriekš nodibinātās tiesiskās attiecības. Jānorāda gan, ka šāda tiesību izmantošana būtu nodrošināma gadījumā, ja likumdevējs, grozot normatīvo regulējumu, neizmantos savas tiesības atzīt iepriekš taisītos tiesas spriedumus attiecīgajā daļā par spēkā neesošiem. Šāda pieeja būtu attiecināma ne tikai uz iepriekš pieminēto kategoriju lietām, bet arī uz citu kategoriju lietām.

⁸ Sk.: Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Par līdztiesību likuma un tiesas priekšā un diskriminācijas aizliegumu. Par Satversmes 91. pantu. Latvijas Vēstnesis, 08.05.2003., Nr. 68, 19.–20. lpp.

⁹ Sk.: <http://at.gov.lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/civillikums/ceturta-dala-saistibu-tiesibas-1401-2400pant/cetrpadsmita-nodala-nomas-un-ires-ligums-2112-2177pant> [aplūkots 09.03.2021.].

¹⁰ Sk., piem., Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 22.11.2017. spriedumu lietā Nr. CA-1342-17/16. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 03.03.2021.].

¹¹ Sk.: <https://at.gov.lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/civillietu-departamenta/senats-grozot-saistibu-dzesanas-planu-maksatnespejas-procesa-tiesai-jaizverte-paradnieka-izdevumu-un-paradsaistibu-apmaksainovirzamas-summas-apmers-10494?year=2021&month=03> [aplūkots 09.03.2021.].

¹² Latvijas Republikas Senāta 02.07.2020. lēmums lietā Nr. SPC-14/2020 un Latvijas Republikas Senāta 14.10.2020. lēmums lietā Nr. SPC-13/2020. Pieejami: www.manastiesas.lv [aplūkots 09.03.2021.].

Secinājumi

Res judicata princips nav absolūts, tas izslēdz prasības pārskatīšanu starp tām pašām pusēm un uz tā paša pamata, bet neizslēdz iespēju celt prasību, ja kopš sprieduma spēkā stāšanās ir mainījušies faktiskie un/vai tiesiskie apstākļi.

Spriedumu atšķiršanās līdzīgās (vēl jo vairāk – identiskās) lietās var nonākt pretrunā ar tiesiskās vienlīdzības un taisnīguma principu.

Apstākļu izmaiņas gadījumā personai ir tiesības griezties tiesā ar prasību pārskatīt turpmākās tiesiskās attiecības, kas iepriekš pastāvējušas uz spēkā stājušās nolēmuma pamata, tādējādi nodrošinot tiesiskās vienlīdzības un taisnīguma principa ievērošanu.

Stabilas judikatūras izveidošanās vai judikatūras maiņa ir uzskatāma par tiesisko apstākli, kas dod pamatu šādas prasības celšanai.